

Gönderim Tarihi: 27.02.2017

Kabul Tarihi: 24.05.2017

ÂŞIK DİVANİLERİNDE KONU VE KAĞIZMANLI HIFZİ’NİN BİR DİVANİSİNE TEMATİK YAKLAŞIM

The Subject in Minstrel Diwani Poems and the Thematic Approach to a Diwani
of Kagizmanli Hifzi

Adem BALKAYA

Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
adembalkaya81@hotmail.com

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Divaniler âşık tarzı şiir geleneğinde bütün fasılların veya meclislerin açılış şiirleridir. Hece ölçüsünün 15’li kalıbı veya arzu ölçüsünün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün kalıbı ile oluşturulurlar. Bununla birlikte kimi âşıklar 14, 16 veya 16 heceden daha fazla heceye sahip şiirlerini divani diye isimlendirmektedirler. Ancak belirli havalarda okunduklarından 15’li hece dışındaki şiirler bu kalıplarda okunamamaktadır. Divaniler hem Anadolu hem Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinde başlangıç şiirleri veya âşığın sesini, meclisi, dinleyiciyi düzenleyici şiirler olarak kabul edilirler. Kendilerine mahsus değişik divani havaları vardır ve şiirler ancak bu havalar eşliğinde icra edilirler. Âşıklar ustalığa geçişte bu havaları öğrenmek zorundadırlar. Çalışmanın giriş bölümünde divani türü tanımlarak fonksiyonlarının ne olduğu üzerinde durulacaktır. Daha sonra hem Anadolu hem de Azerbaycan sahası divanilerinin konuları mukayese edilerek Kağızmanlı Hıfzî’nin bir divanisi bu bağlamda irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan, Divani, Kağızmanlı Hıfzî, Âşık Şiiri, Şiirde Konu

Abstract

Diwani poems are the opening poems of all fasils or gatherings in the tradition of the minstrel-style poem. They are written with 15- syllabic meter or the pattern Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün of arud meter. Additionally some minstrels call their poems having 14, 16 or more than 16 syllables as diwani. However, since they are read in certain styles, the poems out of 15 syllables cannot be read in these patterns. The Diwani poems are accepted as the beginning poems in minstrelsy tradition of both Anatolian and Azerbaijani field or the poems regulating the voice of minstrel, gathering, and audiences. They have different unique diwani styles and the poems are only told in these patterns. Minstrels have to learn these patterns in the transition to mastery. In the introduction section of the study, what the diwani functions are will be mentioned by introducing the diwani type. Then, the subject of diwani poems from both Anatolian and Azerbaijan field will be compared and a diwani of Kagizmanli Hifzi will be examined in this context.

Keywords: Diwan, Diwani, Kagizmanli Hifzi, Minstrel Poem, Subject in Poetry

Giriş

Divani 16. yüzyıldan itibaren halk şairleri arasında aruzun [fâilâtün fâilâtün fâilün] veya hece ölçüsünün 15'li kalıbıyla farklı konularda, kendisine mahsus havalar eşliğinde, âşık meclislerinin başlangıcında okunan âşık şiiri türüdür. Konuların genellikle divanilerin bağlamaları düşünülerek seçildiği görülmektedir. Özellikle Anadolu sahası divaniler fonksiyonları gereği dinleyiciye pedagojik açıdan yaklaşımı esas alır ve kimi moral söylemlerle dinleyici istenilen duruma yöneltir. Özellikle beslenme kaynağı dinî-tasavvufi söylem olan kimi divaniler, meclisin ilk açılışında meclisi toparlar ve ciddiye kazandırır.

Âşıklar, içinde yaşadıkları toplumun her türlü özelliğini şiirlerine konu edinirler. Bu, aslında toplumsal bilincin âşığa yüklediği misyonlardan biridir. Âşıklar bu yolla, temsil ettikleri geleneği ayakta tutmaya çalışırlar. Güncel meseleleri takip ederek şiirlerinde konu edinmek, âşığı toplum içerisinde de itibarlı hale getirir. Metin Özarslan, bu konuda âşıkların, cumhuriyet, ordu, askerlik, ülke bütünlüğü, Kıbrıs meselesi, ortak pazar, Avrupa, Almanya, gençlik, pop müzik, din ve ahlak kaygısı, örf, adet endişesi, değerlere bağlılık, geçim darlığı, hayat pahalılığı, toplumsal eleştiri, halkın protesto ihtiyacı, mahalli problemler gibi toplumsal konular ile göç, gurbet duygusu, sıla hasreti ve zamanın değişmesi gibi ferdi konuları şiirlerinde işlemelerinin, onları ayakta tutan hususlar olduğunu belirtir (2001: 171-172). Âşık şiirinin önemli türlerinden biri olan divanilerde de yukarıda ifade edilen konulara benzer konular işlenmiştir.

Divanilerin konuları üzerine görüş bildiren Ahmet Talat Onay, bir gazel ile bir divaniyi birbirinden ayırmada manaya ve özellikle teganniye bakılması gerektiğini söyler. Konu olarak da gazelin, şevk ü garâmı, hissiyât ve hicranı divaninin ise lakaydi ve laubaliliği ifade ettiğini söyler (Onay, 1996: 181).

Onay'ın hangi divaniyi veya divanileri tahlil ederek lakaydi ve laubaliliği ifade eden konuların işlendiği gibi bir çıkarımda bulunduğunu bilmiyoruz. Ancak 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ki divanilerde lakaydi ve laubaliliği ifade eden konular bulunmamaktadır. Hatta aşağıda çıkarılan başlıklardan da anlaşılacağı üzere divaniler âşık şiirinde eğitim, din, topluma yön verme, sosyal mesaj verme, nasihat etme gibi ciddi konularda yazılan türlerin başında gelmektedir.

Saim Sakaoğlu da divanilerin muhammes gibi destanî konuların tasvirinde, sosyal konuların yansıtılmasında, sevgi konularının ifade edilmesinde âşıkların başvurduğu nazım şekillerinden olduğunu belirttiikten

sonra divanilerde kavganın, bağırp çağırmanın yanında feleğe ve zamana itiraz, zalimlerden nefret etme duygularının da işlendiğini ifade etmektedir. (Sakaoğlu, Alptekin, Şimşek, 1993: XXVII).

Zeynel Abidin Makas'ın *Çağdaş Azerbaycan Âşık Şiiri Biçimleri* adlı eserinde, divanilerin baskın olduğu bir yönlerini vurgular. Makas'a göre, divanilerin muhtevası meydan okuma, tehdit, üstünlük taslama, yakarış-yalvarma, öğüt-nasihat ve uyarı ağırlıklıdır (2000: 249). Bu durum özellikle divanilerin âşığın ustalığını ve maharetini göstermek, meclisin hemen başında âşığın âşıklığını tartmak fonksiyonundan hareketle izah edilebilir. Zira divaninin, oluşturulması güçtür. Hemen bir çırpıda hazırlıksız söylenebilecek bir şiir değildir. Bunun için âşığın oldukça ustalaşmış olması gerekir. Usta âşıklar da karşılaşmalarında divan ayağı açarak önce karşılarındakileri tartarlar, bu nedenle de konu bakımından bir büyüklenme, tehdit, nasihat gibi içerikler seçilir.

Ensar Aslan da divanilerden, aşk, ıstırap, ayrılık gibi içli konuların işlendiği şiirler diye bahseder (1980: 54).

Maarife Hacıyeva, Şahin Köktürk ve Mehebbet Paşayeva tarafından hazırlanan *Azerbaycan Folklor ve Etnoğrafya Sözlüğü* 'nde divaninin kelime anlamına da atıfta bulunularak, âşık şiirinde divaniye, iki âşığın birbirine meydan okuması esnasında müracaat edildiği ve muhteva olarak da divanilerin genellikle döğüşken, tahrik edici karakterde şiirler olduğu söylenir. Bu manada "Divan tutmak" deyiminin de "sözle döğüşmek" anlamına geldiği savunulmaktadır (Hacıyeva, Köktürk, Paşayeva, 1999: 40).

İlk divani örneklerinden günümüzde söylenen son divanilere kadar konuları açısından incelendiğinde, dönemlere göre bazı farklılıklar göze çarpar. Bunun yanında hiç değişmeden her dönemde işlenen ortak konular da vardır.

Öcal Oğuz, 16. yüzyılda Türkiye ve Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinin konusundan bahsederken, bozkır hayatına yakın olan âşıklarda kahramanlık, tabiat tasvirleri ve karamsarlığa yer vermeyen beşeri aşkın öne çıktığını, şehir hayatına yakın olan, medrese çevresinde bulunan âşıklarda ise gerek motifleriyle ve gerekse dil ve ifadeleriyle klasik edebiyata yaklaştığını vurgular ve Anadolu sahasında Mağrip Ocakları Okulu ile Medresliler Okulu; Azerbaycan sahasında ise Kurbanî Okulu'nun (1993: 428) oluştuğunu belirtir.

Âşıklık geleneğinin sistemleşmeye başladığı bu asırda diğer türlerde de olduğu gibi, ilk divani örneklerini gördüğümüz 16. yüzyılda, âşıklar,

divanilerine bütün yüzyıllarda devam edecek olan sevgiliyi konu edinirler. Bunun yanında özellikle Anadolu sahası âşıkları ordu, kahramanlık gibi konuları da divanilerinde işlemektedirler. Bu, âşıkların içinde bulundukları sosyal çevre ile de ilgilidir. Toplum derinden etkileyen bir savaş yahut kazanılacak iyi bir zafer, o toplumun bir parçası olan âşık için de üzerinde durulması gereken bir durumdur. 16. Yüzyıl özellikle Osmanlı'nın sınırlarını genişlettiği ve parlak zaferler kazandığı bir dönem olduğundan bu asır âşıklarının sadece divanilerinde değil eser verdikleri diğer türlerde de ordu, kahramanlık vb. konular işlenmiştir.

Tıpkı 16. yüzyılda oluşan âşık okulları gibi 17. yüzyılda da Azerbaycan sahasında Tufarganlı Abbas Okulu, Anadolu'da ise Asker Âşıklar ve Medreseli Âşıklar Okulları ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemin genelinde göze çarpan özellik şiiirlerin padişahların fetih ve savaşlarının dile getirildiği konularda oluşturulmasıdır (Oğuz, 1997: 186).

17. yüzyıl divanilerinde bu konuların yanı sıra sevgili ve sevgiliye karşı duyulan aşk konu edinilir. Bunlarla birlikte nasihat etme, zamandan şikâyet, kendini övme gibi konuları da divanilerde görmek mümkündür. Âşık şiiirinin ve âşıklık geleneğinin sistemleştiği dönem olarak kabul edilen bu yüzyılda, zirve dönemini yaşayan divan şiiiri ile halk şiiiri arasında önemli etkileşim yaşanmıştır. Bazı divan şairleri halk şiiiri örnekleri verirken, çoğu halk şairi de divan şiiirinin tür ve şekillerini kullanmıştır. Özellikle dönemin en büyük âşıkları olan Gevheri ve Âşık Ömer aldıkları eğitimin de katkısıyla aruzlu şiiirler yazmışlardır.

Aruz ölçüsünü şiiirde kullanmak sadece şiiire getirilen yeni bir ölçü değildir. Bu ölçü ile birlikte yeni bir takım şekiller ve bu şekillerin içini dolduran mazmun, konu ve bu konuların dili de halk şiiirine dâhil edilmiştir. Kısaca anlaşılması zor terkipler, sevgiliye dair yeni tasvirler, tasavvufi bir takım öğretiler de kullanılmaya başlanmıştır.

18. yüzyıl âşık şiiiri kendisinden bir önceki asır olan 17. asır ile kendisinden bir sonraki asır olan 19. yüzyıl halk şiiiri kadar güçlü olmamıştır. Dönemin âşıkları, divanilerinde 17. yüzyıl âşıklarının konularını devam ettirmişlerdir.

19. yüzyıl âşık şiiirinin oldukça fazla eser verildiği bir dönemdir. Birçok güçlü âşık ve paralelinde birçok güçlü şiiirler bu dönemdedir. Divani türü için de en önemli eserlerin verildiği yüzyıl 19. yüzyıldır. Özellikle tasavvufi konular divanilerin temel konusu haline gelmiştir. Din ve dine ait unsurlar, melekler, peygamberler, peygamber kıssaları, dini günler çok sık

olarak işlenmiştir. Sosyal hayat, vatan sevgisi, zamandan şikâyet ile ilgili konular da divanilerde işlenen başlıca konular arasındadır.

20. yüzyıl bir önceki yüzyılın devamı niteliğindedir. Bu yüzyılda da oldukça önemli âşıklar divani türünde eserler vermişlerdir. Divaniler bu dönemde ağırlıklı olarak nasihat edici bir özellik kazanırlar. Tam bir tasavvufi öğreti olmasa da din, her yönü ile divanilerin temel konusu haline gelir.

Konuların işlenişi bakımından Azerbaycan sahası divanileri ile Anadolu sahası divanileri arasında bazı farklılıklar vardır. Azerbaycan sahası divanilerinin konuları genelde sevgili, meydan okuma, tehdit, üstünlük taslama vb.dir. Ancak divaniler bu konular ile de sınırlı değildir. Özellikle sosyal eleştiri, Hz. Ali ve ailesi, Hz. Ali'nin cenkleri, nasihat gibi konular da Azerbaycan sahası divanilerinde işlenmiştir.

Kağızmanlı Hıfzî ve “Gezer” Redifli Divanisi

Hıfzî, 1893 yılında Kağızman'da dünyaya gelmiş, Erzurumlu Lütfi Efendi tarafından eğitim görmüş ve daha dokuz yaşında hâfız olmuştur. Daha sonra kendisi de çocuklara Kur'an öğretmiştir. Bâdeli bir âşık olduğuna inanılır. Diğer yandan Nakşibendi tarikatına intisabı da bilinmektedir. Çok genç yaşta Ermeniler tarafından öldürülmüştür. (Bk. Temel, 2005; Aslan, 1978). “Gezer” redifli meşhur bir divanisi şöyledir:

*Âşıkı sadık gerek maşuk yolunda can vere
Çağlayıp çeşme ve çaylar durmayıp akar nere
Hu çekip ağlar semalar gözyaşın döker yere
Laleler kızıl kan ağlar otları figan gezer*

*Her nebadat öz dilinde zikr eder ahlar çeker
Tütüya rengin sarardır menekşe boynun büker
Aşkından titrer vücudu ağaçlar gazel döker
Mest olur dalı budağı bir zaman üryan gezer*

*Ehli âşık bu dünyada gam yükün hamil gerek
Kendine âşık diyenler müride amil gerek
Sormağa canan ilinden mürşid-i kamil gerek
On sekiz bin âleminde can içinde can gezer*

*Geçer bu kahır zimmistan safa-i bahar olur
Şeyda bülbül gül sever mahrum günahkâr har olur
Bir kula Halik yâr olsa mahlukat ağyâr olur
Münis-i billâh olan baykuş gibi viran gezer*

*Ölüm haktır yeter ibret dahi çend olmak gerek
Terk edip dünyayı bir dildare bend olmak gerek
Kıl temaşa Hıfzı bundan hissemend olmak gerek
Can yakar canan için pervaneler pürryan gezer*

(Aslan, 1978; 46/ Küçük, 2007; 97/ Turan, 1998; 106)

Hıfzî'nin divanisi tasavvufî bir düşünce kaynağının şiire yansımalarıdır. Tasavvufî söylemde sevgili ile aşığın kavuşması söz konusu değildir. Aştan maksat aşığın sevgili yolunda acı çekmesi, canını onun yolunda vermesidir. Zira vuslatın tek şartı ölümdür. İçinde yaşanılan âlem zaten asıl yerden insanın ayrılarak geldiği gurbet âlemdir ve geçicidir. İnsan tekrar ayrıldığı ana vatanına, “toprağına” dönecektir. Çekilen bu kadar ıstırapın altında yatan bu gerçektir. Divaninin ilk mısraı da bu durumu özetler gibidir. Gerçek âşık sevgiliden gelecek her türlü belaya, sıkıntıya katlanır ve sabreder. Canını onun yoluna kurban eder.

Bütün kâinat aslında yaratıcının tezahüründen başka bir şey değildir. Her güzel kendisinin görülmesini ister. Yaratıcı da yarattıklarının güzelliklerini görmesi için bu âlemi yaratmıştır ve mahlûkat Hâlık'ın tezahür etmesinden ibarettir. Bu nedenle tabiatıta görülen her şey yaratıcıyı arzular, onu zikreder ve onun yolunda gider. Çeşme ve çayın her daim akması, göğün ağlaması, lalelerin kızıla boyanması hep bu sebeptir. Divan şiiri tahlilinde güzel sebebe bağlama olarak adlandırdığımız hüsn-i talil yolu ile yukarıda zikredilen varlıkların yaratıcıyı zikretmek ve ona kavuşmak amacıyla bu halde oldukları işlenmiştir.

İkinci dörtlükte yine varlıkların yaratıcıya karşı ilgileri işlenir. Kimi solar kimi boynunu büker. Hatta ağaçların rüzgârla salınmaları yaratıcıdan korkmaya bağlanır. Titreme ve korkunun eseri olarak bir vakit kendinden geçerek üryan kalırlar. Üryan kalmak kesretten kurtulmaktır. İnsanı doğru yoldan ayıracak, kemale varmasını engelleyecek herşey kesrettir. Dünya varlığı, zenginlik, yeme-içme, giyinme nefsanî isteklerdir. Hıfzî şiirde kesretten kurtulma ile ağacın bir dönem üryan kalması arasında bir ilgi düşünmüştür.

Bir sonraki bentte âşık, yine gerçek bir âşığın nasıl olabileceğini tarif eder. Âşığa gam yükünü taşıma vazifesi verilmiştir. Ancak âşık olmanın da bazı şartları vardır. Bir müride amil olmak, müşid-i kamil olmak bunlardan bazılarıdır. Dörtlüğün son mısraında geçen “on sekiz bin âlem” ifadesi çoğu tefsirde Fatiha suresinde geçen “Âlemlerin rabbi” ifadesinden hareketle çokluğu belirtmek üzere kullanılan bir kavramdır. Bir yönü ile yine tasavvufî söylemde kesreti ifade eder.

Hıfzî diğer bentte kışın sonunda bahar geleceğini, bülbülün yine gülü seveceğini, dikenle mücadele edeceğini vurgular. Bu ifadeler tasavvufî söylemin yanı sıra şiirin divan şiirinden beslendiğini, divan şiirinin mazmunları ile örüldüğünü gösterir. Bendin üçüncü mısraı şiirin tematik açıdan en manidar cümlesidir. “ Bir kula Halik yâr olsa mahlukat ağyâr olur.” Bu ifadenin karşılığı Allah için her şeyden vazgeçmedir. Yukarıda ağaçların gazel dökmeleri veya maşuk yolunda can vermek gibi ifadelerin semantik karşılığı bu cümledir. İnsan Allah’a ancak nefsani isteklerin tamamından hatta canından dahi geçebilirse ulaşacaktır. Tasavvufî öğretilerde bu makam Fenafillah diye adlandırılır. Kişi kendisini yaratıcıda yok eder. Onun dışında her ne varsa ağıyardır. Bendin son mısraında da Allah’a yakın olanın baykuş gibi viranlarda gezeceği vurgulanmıştır. Allah’a yakın olmak bir olumlama iken baykuş gibi olumsuz çağrışımı olan bir varlığa teşbih etme boşuna değildir. Her şeyi terk etme viranda gezme demektir.

Son bentte âşık, ölümün her şey için yetecek kadar iyi bir ibret olduğunu ve dünyanın bu durumda terkedilmesi gerektiğini vurgular. Kendisi de bu durumdan bir hisse almalı diye düşünür ve örnek olarak da kelebeği gösterir. Kelebekler ışığın veya ateşin etrafında sürekli dönerler. Döndükçe ve o ışığın/ısının tadını aldıkça daha yaklaşırlar anca yaklaştıkça da bu ısı/ışktan yanarak ölürlər. Bu durum şairler tarafından sıklıkla işlenir. Özellikle tasavvufî öğretilerde kelebeğin ateşe yaklaşması, onun etrafında dönmesi insanın yaratıcıya yaklaşması ve onun için ibadet etmesi gibi düşünülür. Ancak bu durumun sonuçta âşık/kelebek/insan için her şeyden, candan dahi geçmek olduğu bilindiğinden ancak samimi olanlar ve çok isteyenler bu işi sürdürürler.

Sonuç

Giriş bölümünde detaylı olarak izah edildiği üzere divaniler meclislerin açılış şiirleri olduğu için fonksiyonları gereği eğitici, dini, nasihat edici konular seçilerek oluşturulurlar. Bunun sebebi ilk önce dinleyiciyi icraya hazırlamaktır. İlginin ve dikkatin yoğun olduğu esnada icracının yegâne maksadı dinleyiciye mesaj iletmektir. Birçok dini konu bu şiirler aracılığıyla dinleyicilere aktarılır hatta öğretilir. Hıfzî’nin yukarıdaki divanisinin de dini konuda olduğu görülmektedir. Genç yaşına rağmen Hıfzî gibi büyük bir âşık da divanisini dini içerikle bir tür pedagojik söyleme dönüştürmüş ve dinleyiciye dünyanın geçiciliği, kul-Allah ilişkisinin nasıl olması gerektiği, varlığın nasıl kabullenileceği ve varlığa karşı nasıl tavır alınacağı gibi söylemler geliştirmiştir. Özellikle de seçilen ifadelere dikkat edilirse ya kendi nefesine ya da genelleme yaparak kendi nefsinden tüm insanlara seslenme yoluna gidilmiştir. Bu yönüyle de divani söyleme

geleneğinin fonksiyonları yerine getirilmiş olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aslan, E. (1978). Doğu Anadolu saz şairleri (İkinci Kitap). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Ensar, A. (1980). Doğu Anadolu'da söylenen âşık makamları üzerine bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi Folklor ve Haber Dergisi "Köz"*, 1 (3), 52-57.
- Hacıyeva, M., Köktürk & Ş., Paşayeva, M. (1999). Azerbaycan folklor ve etnoğrafya sözlüğü. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Makas, Z. (2000). Çağdaş Azerbaycan âşık şiiri biçimleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Turan, M. (1998), Kağızman ve Aşık Hıfzı. İstanbul: MEB Yayınları.
- Onay, A. T. (1996). Türk halk şiirlerinin şekil ve nev'i. Cemal Kurnaz (Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, Ö. (1993). Azerbaycan ve Türkiye sahasında âşık edebiyatı'nın XVI. yüzyılına dair, *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 423-433.
- Oğuz, Ö. (1997) Azerbaycan ve Türkiye sahasında âşık edebiyatının XVII. yüzyılı, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, cilt: 2, 181-195.
- Özarslan, M. (2001). Erzurum âşıklık geleneği, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Küçük, S. (2007), Kağızmanlı Hıfzı, Ankara: Ürün Yayınları.
- Sakaoğlu, S., Alptekin, A. & Şimşek, E. (1993). Azerbaycan âşık edebiyatı. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Azerbaycan Türk Edebiyatı*. Nevzat Köseoğlu (Ed.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Temel N. (2005). Kağızmanlı Halk şairleri ve aşıkları, İstanbul: MEB Yayınları.